

BASKICI
HOŞGÖRÜ

Herbert Marcuse

Bu deneme (1) gelişmiş endüstri toplumunda «hoşgörü» fikrini araştırır. Denemenin vardığı sonuç şudur: Hoşgörünün gerçekleştirilmesi, süregelen politik uygulamalara, düşüncelere ve görüşlere karşı hoşgörüsüzlüğü gerektirecektir - tıpkı hoşgörünün değer verilen ya da baskı yapılan politik uygulamaları düşünceleri ve görüşleri kapsayacak ölçüde genişlemesi gibi. Hoşgörü fikri, başka bir deyişle, bugün gene Yeni çağın başlarındaki ilk ortaya çıkış durumuna dönmüş görünmektedir - yani ayırım yapan bir hedef, düzen yıkıcı, kurtarıcı bir kavram ve bu paralelde bir uygulama olarak. Bugün hoşgörü olarak ilân edilen ve uygulanan şey ise tam tersine en etkin gösterilerinin (manifestation) çoğunda baskının çıkarlarına hizmet etmektedir.

Bu satırların yazarı günümüzde kurtarıcı bir hoş-

(1) Brandei Üniversitesinde öğrencilerim için hazırladığım bir deneme!

görüü uygulamaya alanına aktaracak hiçbir iktidar, otorite ya da rejimin bulunmadığının bilincindedir. Gene de ütöpic olmuş gibi görünen tarihsel olanakları anımsamanın (hatırlamanın) ve bunları korumanın aydınlar için bir görev ve zorunluluk olduğu görüşünü önesürer-toplumunu ne olduğu ve ne yaptığı konusunda tanıyabilmek için baskının dolaysız somutluğunu kırıpgeçmek de aydının görevidir.

Hoşgörü araç değil amaçdır. Zorbalığın ortadan kaldırılması ve insanı hayvanı kötülükten, saldırıdan korumak için baskının gereği kadar azaltılması bir insan toplumunun önkoşullarıdır. Böyle bir toplum henüz yoktur; Bu topluma doğru ilerleme, zorbalık ve baskı yoluyla bugün her zamankinden daha fazla durdurulmaktadır. Nükleer bir savaşa karşı korkutma aracı olarak, düzen değişikliğine karşı polis hareketi olarak, emperyalizm ve komünizme karşı savaşta teknik yardım olarak, yeni sömürgeci katliamlarda barışı sağlama yöntemleri (metodları) olarak zorbalık ve baskı, demokratik ve otoriter rejimlerde aynı ölçüde ilân edilmekte, uygulanmakta ve savunulmaktadır. Bu rejimler altında yaşayan insanlar ise bu türden uygulamalara, statükonun devamı için gerekli bir işlem olarak katlanma durumuna getirilmektedir. Hoşgörü, korkunun ve yoksulluğun olmadığı bir hayatı sağlama olanaklarını yıkmadan önledikleri için hoşgörülmemesi gereken politik tedbirleri, koşulları, davranış tarzlarını kapsayacak ölçüde genişlemektedir.

Hoşgörünün bu türü gerçek liberallerin karşı çık-

tığı çoğunluk diktasını güçlendirmektedir. Hoşgörünün politik yeri değişmiştir: Hoşgörü muhalefetden sessizse-
dasız kanuna uydurularak esirgenirken kurulu, yerleş-
miş politika açısından bir baskı aracı haline gelmekte-
dir. Hoşgörü aktif durumdan pasif duruma, uygulamada-
dan uygulama olmama durumuna (non praxis) getiril-
mektedir: yani kanuna uygun resmi kurumların «bırak-
kınız yapınlar (laissez-faire)» çizgisine sokulmakta-
dır. Rejime doğrudan halk tarafından katlanılmakta,
rejim de kanuna uygun resmi kuruluşlar çerçevesi için-
de muhalefete katlanmaktadır. Kökten (radikal) kötüye
karşı gösterilen hoşgörüye şimdi iyi gözülle bakılmak-
tadır, çünkü bu hoşgörü bolluğa ya da daha büyük bir
bolluğa giden yolda bütünün birarada tutulmasına, bo-
zulmamasına hizmet etmektedir. Çocukların yetişkinler
tarafından reklâm ve propaganda yoluyla sistematik bi-
çimde aptallaştırılmasına gözyumma, Vietnam'daki in-
sanlıkdışı yıkıcı zorbalığın başıboş bırakılması, özel
birliklerin askere alınması ve eğitimden geçirilmesi, mal
satımındaki apaçık düzenbazlığa, malların plânlı bir
şekilde eskitilmesine ve israfına karşı gösterilen güç-
süz, iyiniyetli hoşgörü bir aksaklık ya da düzensizlik
değil bir sistemin kendi öz yapısıdır. Bu sistem hoşgö-
rüyü, varolma savaşını soysuzlaştırma ve alternatifleri-
ni ezmekte kullanılan bir araç olarak kanadı altına alır.
Eğitim, ahlâk ve ruhbilim adına gençlik suçlarının art-
masına karşı yükseltelen sesler, gittikçe güçlenen ateşli
silâhların, roketlerin, bombaların cinayetleri, tüm uy-
garlığın gelişmiş kaatilliği sözkonusu olduğunda alçalı-
verir.

Dialektik bir önermenin sonucu olarak «Bütün» gerçeği belirler - bu olay, bütünüün parçalarının önünde ya da üstünde olması anlamında değil, tamtersine yapısının ve işlevinin her önemli koşul ve ilişkiyi belirlemesi biçiminde olur. Böylece baskı yapan bir toplumda «biz-zat» ilerici hareketler oyunun kurallarını kabullendikleri ölçüde kendileriyle çelişen bir duruma düşmek tehlikesiyle karşıkarşıyadırlar. Tartışma açacak bir durum yaratmak için örnek veriyorum: Yönetimin bütünsel (total) olduğu bir toplumda politik hakların (seçim, basına, senatörlere v.b. mektup yazma, karşı zorbalıktan kaçınan protesto gösterileri gibi) kullanılması, gerçekte uzun süredir özünü değiştirmiş ve etkinliğini yitirmiş demokratik özgürlüklerin varlığını doğrulamakla bu yönetimi güçlendirmeye yarar. Böyle bir durumda özgürlük (söz ve toplantı özgürlüğü) köleliğin serbest bırakılmasına «âlet» olur. Gene de (yalnızca burada dialektik önerme bütün işlemini (*) gösterir) bu özgürlüklerin varlığı ve kullanılması, kökenindeki (orjinindeki) muhalefet yapma işlevinin yeniden kazanılmasının önkoşuludur. Bunun da ilkoşulu, zorlayıcı çabanın, çokluk kendisinin koyduğu) sınırlamaları aşmak için şiddetlendirilmesidir. Genellikle hoşgörünün işlevi ve değeri toplumda süregelen (hoşgörünün uygulanmasındaki) eşitliğe bağlıdır. Hoşgörünün kendisi geniş çapta ölçütlere (kıstaslara) bağımlıdır: Etki alanı ve sınırları süregelen toplum ölçülerince tanımlanamaz. Başka

(*) Bir kavramın hatırlattığı ya da taşıdığı işaretlerin bütünü. Ç.N.

bir deyişle, hoşgörü ancak gerçekten çok yanlı olduğu, yönetilenler kadar yönetenler, köleler kadar efendiler, kurbanlar kadar cellâtları tarafından da gösterildiği takdirde bir araç değil amaç olur. Böylesine çokyanlı hoşgörü ise ancak halkın eğitim ve öğrenimini saldırganlık ve hunharlık için gerekli kılacak gerçek ya da sözde hiç bir düşman kalmazsa gerçekleşebilir. Bu koşullar belirmediği sürece hoşgörünün koşulları önceden hazırlanır: Kurumsallaştırılmış eşitsizlik, yani toplumun sınıfsal yapısı tarafından belirlenir ve kalıplanır. Bu tür bir toplumda hoşgörü de facto (aslında) kanunlaştırılmış zorbalık ya da baskı (polis, ordu, hertürden gözcü), kilit noktaları süregelen çıkar ve «çıkarma» tarafından işgal edilmiş iktidar ortamında sınırlanır.

Hoşgörünün bu arka plânda etkisini gösteren sınırlanmalar, normal olarak mahkemeler, teamüller, hükümetler tarafından konulan açıkseçik ve hukuki sınırlanmalar şeklinde ortaya çıkar. (Örneğin «özel yetki kanunu», millî güvenliği tehlikeyi düşmesi, dine ihanet) böyle bir sosyal yapının çerçevesi içinde hoşgörü ilân edilir ve kullanılır. Bu da şöyle olur: 1) Donup kalmış, yerleşmiş, fikirler ve tutumlara (bunların insan ve doğa üstüne zararlı etkisi açıkça bilinse bile) karşı pasif direnme olarak, 2) Sağcıların solcular gibi korunduğu, saldırganlıkların tıpkı pasifist (barışçı) hareketler, kinciliğin de insancılık gibi «muamele gördüğü» aktif, resmi hoşgörü olarak! Ben ayırım yapmayan bu hoşgörüyü, bir «tarafa» inanmaktan kaçındığı için «soyut» ve «salt» olarak adlandırıyorum. Çünkü bu hoşgörü bir ta-

rafa inanmaktan kaçınmakla gerçekte besbelli ayırım gözetmenin yerleşmiş mekanizmasını korumaktadır.

Özgürlüğün içeriğini (muhtevasını) ve alanını genişleten hoşgörü, baskı yapan statükonun sözcülerine karşı kısmen tanınmaktadır hep. Sözkonusu olan yalnızca hoşgörünün derecesi ve büyüklüğü idi. İngiltere'nin ve Amerika'nın yerleşmiş liberal toplumunda söz ve toplantı özgürlüğü eyleme, sözden uygulamaya geçmedikleri sürece toplumun kökten (radikal) karşıçıkıcılarına da tanınmıştı.

Toplum kendisini arka plânda duran etkili sınırlamalara bırakmakla genel hoşgörüyü uygular gibi görünüyordu. Oysa liberalist teori (kuram) hoşgörüyü önemli bir koşula bağlamıştı: Hoşgörü yalnızca durumların farkında, olgun insanlar için geçerli olmalıydı. John Stuart Mill yalnızca çocukları ve küçük yaştakileri sözkonusu etmiyor, daha dar bir sınır koyuyordu: «İlke (prensi) olarak özgürlük, insanlığın kendini özgür ve eşit tartışma yoluyla geliştirebilme yeteneğine erişmeden önceki dönemde ortaya çıkan bir durumda kullanılamaz. «Bu dönemden önce insanlar henüz barbarlardır ve despotizm barbarlarla ilişkili «kanuni» bir yönetim biçimidir, bunun da ilk koşulu bu yönetim biçimini daha da geliştirmeyi hedef edinmektir. Ve güttüğü yol ancak gerçekte bu hedefe yönelmişse haklı görülebilir. «Mills'in sık sık aktarılan sözleri -anlamının bağlı bulunduğu- pekaz bilinen bir imleme (*) (İmplikation) taşımaktadır: Özgürlük ve doğru. Doğru öz-

(*) Dolayısıyla anlatma, imâ. Ç.N.

gürlüğün amacı olduğu ve özgürlük doğru tarafından belirlenip sınırlandırıldığı sırada ortaya bir anlam çıkar. Özgürlük hangi anlamda doğru yüzünden ortaya çıkar. Özgürlük «kendi kaderini kendi tayin etme» dir, özerklidir, aşağıyukarı bir totolojidir (*) bu, ama bir dizi sentetik yargıların sonucu ortaya çıkan bir totoloji. Kendi kaderini kendi çizebilme yeteneğine sahip olma varsayımına dayanır: İnsan neyi yapıp neyi yapamayacağı, neye katlanıp neye katlanamayacağını seçebilecek durumda olmalıdır. Ancak bu tür özerkliğin öznesi hiçbir zaman içinde bulunduğu ana göre değişen rastlantısal, özel bir birey değildir; daha çok insalsal bir yaratık olarak başkalarıyla özgür olma olanak ve yeteneğine sahip bir bireydir. Ve bireysel özgürlük ile öbürü arasında böyle bir uyumu gerçekleştirmede sorun, rakipler arasında ya da özgürlük ve yasa, kurulu bir toplum düzeninde genel ve bireysel, kamusal ve özel çıkarlar arasında bir uzlaşım bulmak değildir; tamtersine sorun, toplumun insanı «kendi kaderini kendi tayin etme» yi önceden baltalayan kurumlara köle olmadığı bir ortama götürmektir. Başka bir deyişle, özgürlüğün kendisi süregelen toplumların en özgür olanı için yeniden «imâl edilmek» zorundadır. Ve içinde özgürlüğün araştırılması gereken doğrultu, bu hedefe ulaşmasına yardımcı olacak kurumsal ve kültürel değişiklikler -en azından gelişmiş bir uygarlıkta- «gözönüne getirilebilir-

(*) Geneleme (bir fikrin başka başka sözlerle tekrar anlatılması. Ç.N.

ler.» Yani bunlar deneyin ışığı altında akıl yoluyla tasarlabilir ve özdeşleşebilirler.

Kuram-uygulama (teori ve pratik) alışverişinde yanlış ve doğru çözümler birbirinden ayırılmaz hale gelir- hiçbir zaman ispatlanmış gereklilik anlamında, hiçbirzaman olumlu olarak değil, yalnızca düşünülmüş, akıllıca bir fırsatın bilinci ve olumsuzun «ikna edici» gücü ile gerçekleşir bu ayırım. Çünkü «doğru olan olumlu» geleceğin toplumdur ve buyüzdün «süregelen olumlu» kendisinden yolaçıklanması gereken bir olay iken bu tanımlamanın ve belirlemenin ötesinde kalır. Gene de süregelen toplumun öğrenilmesi ve anlaşılması bizi akıllı ve özgür bir topluma götürmeyen şeyi, bu yoldaki olanakları engelleyen ya da yıkan şeyi bütünüyle özdeşleştirebilir. Özgürlük kurtuluştur, kuram ve uygulamada özgül (spesifik) bir tarihsel süreçtir. Ve böyle olmakla haklı ve haksız, doğru ve yanlış durumları vardır.

Kurtuluş fırsatının bu ayırımdaki belirsizliği tarihsel nesnelliği gücünden düşürmez, gene de özgürlüğe giden yolu bulmak için önkoşullar olarak düşünce ve söz özgürlüğü gerektirir-hoşgörüyü gerektirir. Bu hoşgörü, sözde ve eylemde dışavurumun içeriği açısından elbette ayırım gözetmiyen ve eşit kullanılan bir hoşgörü olamaz; açığa vurucu biçimde kurtuluşun olanaklarıyla çelişen ve karşı etki yapan yanlış sözleri ve haksız eylemleri koruyamaz. Böyle ayırım yapmayan bir hoşgörü safdilli görüşmelerde, karşılıklı konuşmada, akademik tartışmada mazur görülebilir: bilim kurumlarında, özel dinsel inançlarda gereklidir. Ama hayatın barışa kavuş-

turulmasında, özgürlük ve mutluluğun tehlikeye düştüğü yerde toplum ayırım yapmaksızın hoşgörüyü uygulayamaz; hoşgörü köleliğin devamını sağlamak için bir araç haline getirilmeden belirli şeyler söylenemez, belirli düşünceler açıklanamaz, belirli politik tedbirler öne sürülemez, belirli bir tutuma izin verilemez.

«Yıkıcı hoşgörü» (Baudlaire) tehlikesi, sanata karşı «iyiniyetli tarafsızlık» bilinmektedir artık: Sanatı anti-sanatı, sanat olmıyanı (non-art), birbirleriyle çatışan üslûpları, ekolleri ve biçimleri aynı ölçüde yutan-benimsiyen (sık sık çok ani iniş çıkışlarla olsa bile) piyasa adeta «huzur dolu bir kavanoz, bir gülyüzlü dipsiz kuyu» ortaya çıkarmaktadır. (Edgar Wind, Art and Anarchie, New York, Knopf, 1964, S. 101) Bu arada sanatın kökten dürtüsü, kurulu yerleşmiş gerçeğe karşı protestosu yok olmaktadır. Aynı şekilde sanatın ve edebiyatın sansürü de her türlü durumda gericedir. Otantik sanat yapıtı baskıya destek olmamalıdır, olamaz da. Böyle bir destek olabilen sahte sanat (pseudo-art) ise sanat değildir. Sanat tarihe karşıdır, baskının tarihi olmuş bir tarihe karşı direnmelidir; çünkü sanat gerçeği kurulu düzenin yerleşmiş kanunlarından çok başka olan kanunlara bağlıdır: Başka bir gerçeği ortaya çıkaran biçim kanunlarına bağlıdır. Yerleşmiş kanunların yadsınması (inkârı), sanatın kurulu yerleşmiş gerçeği betimlediği (tasvirettiği) yerde görülür. Elbette sanat tarihle olan kavgasında tarihe bağlıdır: tarih sanatın ve sahte sanatın ayrımı ile ilgili olduğu gibi sanatın tanımını ile de ilgilidir. Bir zamanlar sanat olanın sonradan sahte sanat olması bu şekilde gerçekleşir. Eski biçimler,

üslûplar ve kaliteler, protestonun ve karşıçıkışın eski tarzları, bir başka toplumda ya da bu toplumda yeni baştan ele alınamazlar. Otantik bir eserin gerici bir politik demece sahip olduğu durumlar vardır - Dostoyevski için geçerlidir bu. Ama sonra bu demeç eser yoluyla geri alınır: gerici politik içerik, sanatsal biçim içinde (bir edebi eser olarak) yutulmuş, ortadan kalkmıştır.

Söz özgürlüğün hoşgörülmesi kurtuluşun hazırlanmasına ve ilerlemesine giden yoldur. Nesnel gerçek olmadığı ve kurtuluş görüş farkları arasında zoraki bir uzlaşım olması gerektiği için «değil», tamtersine ortada nesnel bir gerçek «olduğu» ve bu gerçek ancak ne olduğu, ne olabileceği ve insanlığın kaybının düzeltilmesi için ne yapılması gerektiği öğrenildiği ve kavrandığı zaman «keşfedilebileceği», ortaya çıkarılabileceği için! Bu kamusal ve tarihsel «zorunluluk» doğrudan görülmez, hemen ele avuca gelmez: ortadaki malzemenin «kesilip biçilmesi», «parçalanması», «kırılması» (dis cutio) yoluyla bu zorunluluk açığa çıkarılmalıdır. Böylece hak ve haksızlık, iyi ve kötü, yanlış ve doğru birbirinden ayrılır. Bütünlenmesi ilerici bir tarihsel uygulamaya bağlı olan özne, insan olarak her insandır, ve bu evrensellik önsel (a priori) hiç bir topluluğu, hiç bir bireyi dışında bırakmayan bir tartışmada yansır. Ancak liberalist hoşgörünün herşeyi içine alan karakteri, hiç olmazsa kuramda bütün insanların bizzat dinlemek, görmek ve duymayı, kendi düşüncelerini geliştirmeye, kendi hakiki çıkarlarını, haklarını ve yeteneklerini karamayı (yöneltilen otorite ve görüşlere karşı çıkararak) öğrenebilen «bireyler» olduğu ilkesine dayanır. Bu söz

ve toplantı özgürlüğünün akılcı temelidir. Çokyanlı katlanma, akılcı temeli artık oluşmaz, hoşgörü çekipçevrilen ve eğitilen bireylerce - ki bunlar efendilerinin görüşlerini kendi görüşleriymiş gibi tekrarlar, bunlar için özerk olmayan özerklik (autonomie-hereronomie) olmuştur - düzenlenirse şüphe uyandırır.

Hoşgörünün toprağı doğrulardır. Hoşgörünün otantik sözcülerinin, ifade mantığının ve akademik teori sözcülerinin araştırdıklarından daha çok ve başka bir doğruyu araştırdıkları tarihsel yönden açık bir gerçektir. John Stuart Mill tarihte ezilmek üzere arkası bırakılmayan ve bu takib'e karşı kazandığı zaferi kendi gücü sayesinde elde edemeyen, «işkence ve kazığa oturtmaya» karşı kendi gücü olmayan doğrudan sözeder. Ve işkence ile kazığa oturtma yoluyla korkunç, başarılı bir biçimde sulandırılan «doğrular» ı şöyle sayıpdöker, Arnold von Brescia, Fra Dolcino, Savanarola, Albigen-ser, Waldenser, Lollarde ve Hussiten. Hoşgörüye öncelikle kiliseye karşı çıkanlar için gereksinme duyulur. İnsanlığa giden tarihsel yol kiliseye karşı çıkmak olarak görülür: Süregelen güçlerin yürüttüğü rakibin hedefi ise kiliseye karşıçıkanlardır. Bu arada kiliseye karşı çıkmak o haliyle henüz doğru için bir belirti sayılamaz. Özgürlük yolunda ilerlemenin ölçütü, Mill'in bu hareketleri yargılamasına göre reformasyondur. Yapılan değerlendirme sonradan yapılmıştır. (Ex post'dur). Ve Mill'in listesi çelişkilerle doludur (Fra Dolcino'yu Savonarola da yakardı). Bu sonradan (ex post) değerlendirme kendi doğrusu içinde bile tartışma götürür durumdadır. Tarih yargıyı düzeltir-ama çok geç! Düzelt-

menin kurbanlarına bir yararı dokunmaz. Dokunmadığı gibi cellâtları da «beraat ettirmez». Bundan çıkan öğretti açıktır aslında: Hoşgörüsüzlük ilerlemeyi durdurmuş, suçsuzların kesilipbiçilmesini ve bunlara işkence edilmesinin yüzyıllarboyu sürüp gitmesini sağlamıştır: Bu mudur ayırım yapmayan, «salt» hoşgörü? Böyle bir hoşgörünün kurtuluşu engellediği ve statükonun kurbanlarını çoğalttığı tarihsel koşullar var mıdır? Politik hakların ve özgürlüklerin ayırım yapmadan korunması gericilik olabilir mi? Böyle bir hoşgörü niteliksel (kalitatif) bir toplumsal değişikliği önlemeye yarayabilir mi?

Bu soruyu yalnızca en geniş anlamda «politik» olan politik hareketler, durumlar, fikir akımları ve felsefeler açısından tartışacağım... Ayrıca tartışmanın odak noktasının yerini değiştireceğim: Tartışma yalnızca ve önlânda kökten uçlara (extremelere), azınlıklara, düzen değiştiricilere karşı hoşgörüyü ele almayacak, tam tersine daha çok çoğunluklara, resmi ve kamusal görüşe, özgürlüğün yerleşmiş bekçilerine karşı gösterilen hoşgörüyü konu edinecektir.

Böylelikle tartışma yalnızca, halkın birey ve politik ya da başka örgütlerin üyeleri olarak politikanın yürütülmesine, ayakta tutulmasına, değiştirilmesine katıldığı bir demokratik toplum üzerine kurulmaktadır. Otoriter bir sistemde halkın yerleşmiş politikaya hoşgörüsü yoktur - yalnızca katlanır ona.

Yurttaşlık hak ve özgürlüklerinin kanunlarla korunduğu ve genellikle (istisnaların çok ve gözebacıcı ol-

madığı) uygulandığı bir sistem altında muhalefet ve karşı görüşlere zor kullanmağa yönelmedikçe, zora dayanan bir düzen değişikliğine gitmedikçe ve bu yolda örgütlenmedikçe katlanılır. Temelde kabuledilen görüş, kurulu toplum düzeninin özgür ve her yeni düzeltmenin kendi başına bir toplumsal yapı ve değerler değişikliği olduğu, bunun olayların olağan akışı içinde olduğu, fikirlerin ve malların açık pazarındaki özgür ve eşit tartışmalarla araştırılıp hazırlandığıdır (2). John Stuart Mill'den alınan parçayı hatırlatmakla, kabul edilen bu görüşte saklı öncüllere (*) dikkati çekmiş oldum: Özgür ve eşit tartışma kendisine yüklenen işlevi ancak akılcı olduğu zaman yerine getirebilir - bağımsız düşüncenin dışavurumu ve geliştirilmesi; zihinsel yönetim, çekipçevrilme, dış otoriteden kurtulmuş olması demektir bu. Plüralizm ve güçler arası denge kavramı bu zorunluluğun yerini tutamaz. Çeşitli baskıların, çıkarların ve otoritelerin birbirini dengelediği ve hakiki bir genel-akılcı çıkara yönelen bir plüralist devlet kuramsal (teorik) olarak kurulabilir. Böyle bir kuruluş

(2) Bununla ilgili olarak bir kez daha belirtmek isterim ki, demokratik toplumda gerçekte «salt», ayırım yapmadan uygulanan bir hoşgörü yoktur. S. 97 de belirtilen, «arka plânda etki yapan sınırlamalar» hoşgörüyü daha etkili olmağa başlamadan sınırlamaktadır. Toplumun antagonist (karşıtlaşan) yapısı oyunun kurallarını yıpratır. Kurulu düzene karşı çıkanlar önsel (a priori) avantajsız durumdadırlar, bu durum fikirlerine, sözlerine ve gazetelerine katlanmakla ortadan kalkmaz.

(*) Bir kıyaslamada yargıya ulaştıran iki önermeye denir. Ç.N.

güçlerin eşit olmadığı, sürüpgittiği ve kendi başına bırakıldığında bu eşitsizliğin durmadan arttığı bir topluma uymaz. Çeşitli baskıların ezici bir bütünde birleştiği, sağlamaştığı ve birbirini dengeleyen tek tek güçlerin gittikçe yükselen bir hayat standartına ve iktidar birikimine dayanarak bütünlendiği (entegre olduğu) bir ortamda, hele hiç uymaz. Gerçek çıkarı işyeri yönetiminin çıkarı ile çelişen işçi, gerçek çıkarı üreticinin çıkarı ile zıtlaşan sıradan tüketici, mesleği işverenin çıkarıyla çatışan aydın karşısında güçsüz ve akılsızca bir tutum içinde göründükleri bir düzene bağımlı olduklarını anlarlar böylece. Kullanılabilir alternatifler fikri, kendisinin de aynı yerden çıkmış olduğu çok ütöpik bir boyut içinde kaybolur gider. Çünkü özgür bir toplum aslında gerçekçi değildir ve bütün süregelen toplumlardan farklıdır. Bu toplum da düzeltmeyi «olayların olağan akışı içinde» ve düzen değişikliği olmadan gerçekleştirmeyi ister. Bu durumda ortaya çıkacak düzeltme, bütünü denetleyen partiküler (özel) çıkarların belirlediği yönde gelişen bir düzeltme olacaktır.

Aynı nedenden dolayı bütünü değiştirmeye çablayan azınlıklara optimal koşullar (bunlar nadiren vardır) altında fikir yürütme, tartışma, konuşma ve toplantı yapmalarına izin verilir - ve bunlar niteliksel bir toplumsal değişikliğe karşı duran ezici çoğunluk karşısında kayıtsızca yardımsız bırakılırlar. Bu çoğunluk iyi işleyen bir toplum düzeninde kökten (radikal) toplulukların genel çaresizliğini ispatlayan teknolojik ve zihinsel «herkesi aynı şekilde ayarlama» olayının yanısıra

ihtiyaçların gittikçe daha çok yerine getirilmesi yüzünden sağlam bir kuruluşa sahiptir.

Tüketim toplumunda tartışma da bol bol tüketilmektedir ve kurulu çerçeveler içinde alabildiğince hoşgörü ile karşılanır. Bütün görüş tarzları biryerde birleşir: komünist ve faşist, sağcı ve solcu, beyaz ve zenci, silahlanma ve silâhsızlanma taraftarı! Kitle seviyesindeki tartışmalarda aptalca görüşler, akıllıca görüşler kadar saygı görür, bilgisiz kişi bilgili kişi kadar uzun konuşma hakkına sahiptir ve propaganda eğitimle, doğru yanlışla atbaşı gider. Anlamlıya ve anlamsıza gösterilen bu salt hoşgörü, topluluk ya da birey olsun hiç kimsenin doğruya sahip olarak neyin haklı neyin haksız, neyin iyi neyin kötü olduğunu belirleyecek durumda olmadığı şeklindeki demokrasi gerekçesiyle haklı çıkarılır. Buyüzden birbiriyle yarışan bütün fikirler tartışma ve seçim olanağı sağlamak için «halkın» önüne serilmelidir. Az önce belirttiğim gibi, demokrasi gerekçesinin geçerli olabilmesi için gerekli bir koşul vardır, şöyleki: halk bilgi açısından birtakım şeyleri enikonu incelemek ve aralarında seçim yapabilme yeteneğine sahip olmalı, kendisine haberlerin doğrusu ulaşmalı, ve haberleri değerlendiren düşünceden özerk olmalıdır.

İçinde bulunduğumuz dönemde demokrasi gerekçesi, demokratik sürecin kendisinin güçsüzleşmesi yüzünden gücünü yitirmektedir. Demokrasinin kurtarıcı gücü, bireysel ya da toplumsal düzeyde kendisine karşı çıkan görüşleri koruma şansında, rejim, kültür ve işin genel olarak insan hayatının niteliksel yönden başka

biçimlerine karşı içtenliğinde (samimiyetinde) yatmaktadır. Serbestçe tartışmaya katılma ve birbirine karşı tutumlara eşit hak verme olayı uyuşmayan görüşlerin çeşitli biçimlerini belirlemek ve yönünü, içeriğini, çıkış yollarını göstermek zorundadır. Ancak ekonomik ve politik gücün toplanması (konzentrasyon), teknikten egemenlik aracı olarak yararlanan bir toplumda zıtlaşan görüş açılarının bütünlenmesi (entegrasyon) ile etkin karşıçıkış, serbestçe ortaya çıkabildiği yerde engellenmektedir (fikir oluşumunda, haberleşme ve bildirişme alanında, söz ve toplantı özgürlüğünde). Tekelci çevrelerin egemenliği altında - ki bu çevreler kendibaşlarına ekonomik ve politik gücün âletleridir - öyle bir zihniyet «imâl edilir» ki, bu zihniyete göre hak ve haksızlık, doğru ve yanlış her zaman toplumun hayati çıkarlarına dokunduğu yerlerde önceden saptanmıştır.

Bu, ifade ve bildirişme olayından önce anlambilimsel (semantik) bir olaydır: etkin karşı çıkış, kurulu düzen dışında kalanın tanınması bloke edilir, bloke etme olayı yayımlanan ve yönetilen dilde başlar. Sözcüklerin anlamı sert bir biçimde dondurulur. Akılcı tartışma, karşıt düşüncenin inandırılması olasılığı (ihtimali) hemen hemen ortadan kalkar. Egemen güçlerin reklâm-ları ile yerleşen ve uygulamalarıyla gerçekleşen sözcükler ve fikirlerden ayrı anlama sahip sözcükler ve fikirlerin dile girişine izin verilmez. Her ne kadar başka sözcükler konuşulur ve duyulur, dışa vurulursa da bunlar hemen kurulu düzenin dili açısından tutucu çoğunluğun (aydınlar gibi kapalı çevrelerin dışındaki) yoğun «değer ölçülerine» vurulur (yani otomatik olarak anla-

şılır) - kurulu düzenin dili, düşünce sürecinin devindiği yönü önsel (a priori) saptayan dildir. Böylece düşünce süreci başladığı yerde bitmiş olur. Yani süregelen koşulların ve durumların dışına çıkamaz. Tartışma konusu kendi kendisini haklı çıkararak çelişkiyi uzaklaştırır, çünkü antitez tez açısından yeni baştan saptanmıştır. Sözelimi tez: Biz barış için çalışıyoruz olsun. Antitez de: Savaşa hazırlanıyoruz (ya da savaşıyoruz); karşıtları birleştirelim: Savaş hazırlığı barışı sağlamak için yapılan bir iştir. Barış bu duruma göre savaş hazırlığını (ya da doğrudan savaşı) gerekli saymakla yenibaştan belirlenmiş olur. Barış sözcüğünün anlamı Orwellci (*) biçim içinde dondurulmuştur. Orwellci dilin temel sözlüğü, anlamının önsel (a priorik) kategorileri açısından şu şekilde işlemektedir: Herşeyin içeriği önceden biçimlenir. Bu koşullar anlamın akılcı gelişimini içine alan ve biryerde kapanıp kalmasını yasaklayan hoşgörünün mantığını sayıflatır. Bunun sonucu (gerçekten eşit haklara sahip olan) karşıt görüşlerin eşit haklar içinde ortaya konma ve tartışma yoluyla inandırma olayı, anlamının ve tecrübenin etkenleri olarak kurtarıcı gücünü kolayca yitirir: Yerleşmiş tezi güçlendirmeleri ve alternatifleri savuşturmaları gene de daha büyük bir olasılıktır (ihtimaldir).

Yarışan ve çatışan görüşlere eşit muamele, ayırım gözetmeme aslında demokratik süreç içinde kararlara varılabilmesinin temel koşulu olduğu gibi hoşgörü-

(*) Anglosakson roman yazarı George Orwell. 1984 adlı romanı dilimize de çevrildi.

nün sınırlarının saptanmasının da temel koşuludur. Ancak totaliter (bütünsel) biçimde örgütlenmiş bir demokrasi de tarafsızlığın bambaşka bir işlevi olabilir, şöyle ki; doğru ve yanlış, haber ve propaganda, hak ve haksızlık arasındaki farkı silmeğe yönelik zihinsel bir tutumu gerekli kılabilir. Edimli olarak (fiilen) karşıt görüşler arasında bir karara varma olayı ortaya konup tartışma yapılacak bir duruma gelmeksizin gerçekleştirilmiştir ve bir hükümet darbesi, bir önder ya da propagandacı, herhangi bir diktatör aracılığı ile değil, daha çok «olayların doğal akışı içinde» (yani kendi içinde biçimlediği zihniyet gibi yönetilen olayların akışı) gerçekleştirilmiştir. Burada da bütün doğruyu belirler. Çünkü tarafsızlık açıkça zedelenmeksizin karar verme olayı bir gazetenin açılıp bakılması gibi (gazetede çok önemli bir haber ufaltılır, ve ilgisi olmayan malzeme, gereksiz ayrıntılarla doldurulur, buna karşılık birkaç kökten (radikal) olumsuz haber gözden kaçacak yerlere konur) şeylerle gerçekleştirilir. Bu yapılırken parlak duyurular, hafifletilmemiş dehşet dolu haberler yan yana sıralanır; olayları aktaran radyo yayınları bir reklâm saldırısı altında kesip biçilir, reklâmlara göre ayarlanır. Sonuç çelişkilerin «nötralize» edilmesidir. Bu «nötralizasyon» tabii hoşgörünün yapısal sınırlarının dayandığı sağlam zeminde ve önceden biçimlenmiş bir zihniyet çerçevesi içinde meydana gelir. Bir gazete FBI hakkında bir olumsuz ve bir olumlu haberi yan yana basarsa, tarafsızlığın gereklerini namusluca yerine getirmiş olur. Gene de olumlu haberin ağır basması olasılığının (ihtimalinin) daha çok olduğunu kabullenmek

gerekir. Çünkü kurum simgesi halkın bilincinde gayet derin işlemiştir. Ya da bir spiker medeni haklar için savaşıırken öldürülen, işkence edilen insanların haberini hava raporu ya da hisse senetleri ya da reklâm spotları okunurkenki ses tonu ile verirse, gerçek bir tarafsızlıktan sözedilemez. Kaldı ki kendisi kızgın konuşacağı yerde sakin konuşmakla, olaylar kendibaşına yakınlaşacak bir durumda olduğu halde yakınmaktan kaçınmakla insanlığa ve hakikatlere aykırı davranmaktadır. Ayrım gözetmeden gösterilen bu tür hoşgörü, süregelen hoşgörüsüzlüğü ve baskıyı yeterince küçük göstermeye ya da tamamen serbest bırakmaya yarar. Tarafsızlığın gene de doğru ile bir ilgisi varsa ve doğru mantıktan, bilimden daha büyük birşey ise, tarafsızlığın bu çeşidi yanlıştır, hoşgörünün bu çeşidi insanlığa aykırıdır. Ve eğer insanı neyin doğru neyin yanlış olduğunu çıkaracak duruma getirmek için anlamın kurulu evrenini (ve bu evren içindeki uygulamayı) kırıpgeçmek gerekli ise, önce bu aldatıcı «ayrım gözetmemelik» ortadan kaldırılmalıdır. Bu ayrım gözetmemelik olayına «maruz bırakılmış» insanlar tabulae rasae (*) değildir, içinde yaşadıkları düşündükleri, çıkıp bir yere varamadıkları durumlar tarafından eğitilirler. Onları özerk olabilecekleri, süregelen toplumda neyin doğru neyin yanlış olduğunu çıkarabilecek bir duruma getirebilmek için önce süregelen eğitimden (ki buna artık eğitim denemez) kurtarmak gerekir. Bu da genel eğili-

(*) Sözcük anlamı: Boş tahta'dır. İnsanın biryerde o zamana dek edindiği bilgileri kafasından silip atması Ç.N.

min ters çevrilmesi gerektiği anlamına gelir: karşı yönde önceden biçimlenmiş haberler almalıdırlar. Çünkü olutlar (vakıalar) hiçbirzaman dolaysız ulaştırılmadığı gibi dolaysız öğrenilmez de; olutlar kendisini ortaya çıkaranlar tarafından yerleştirilir ve «aktarılır»; «tüm doğrular» olutların (vakıaların) üstündedir ve bu yüzden doğrularla olutların görünüşleri arasında zorunlu olarak bir kopuş meydana gelir. Bu kopuş -her türlü düşünce ve söz özgürlüğünün önkoşulu ve belirtisidir- soyut hoşgörünün ve sahte tarafsızlığın kurulu çerçevesi içinde gerçekleşmez, çünkü bunlar zaten zihni kopuşa karşı önceden biçimleyen etkenlerdir.

Totaliter demokrasinin nitelik yönünden karşıçıkan görüşlerin etkinliğine karşı yönelttiği edimli (fiili) sınırlamalar, halkı doğrulara dayanarak eğitime iddiasındaki bir diktatörün uygulamaları ile kıyaslanırsa zayıf ve yeterince uyusuktur. Bütün sınırlarına ve bozukluklarına rağmen demokratik hoşgörü, yaşayan kuşukların haklarını ve özgürlüklerini geleceğin kuşaklarına olan sevgisine kurban eden kurumsallaştırılmış bir hoşgörüsüzlükten daha insancıldır. Bunun tek alternatif olup olmadığı sorulmaktadır. Ne yönden bir cevap araştırılabileceğini belirtmeğe çalışacağım şimdi. «Her hal ü kârda» sözkonusu olan, soyut demokrasi ile soyut diktatörlük karşıtlığı değildir.

Demokrasi kendisini çok çeşitli toplum biçimlerine uydurabilen (bu tanımlama genel oy hakkı ve kanunlar ölçüsünde eşitlik tanıyan bir demokrasi için de geçerlidir) bir rejimdir. Bir demokrasinin insanlara «ma-

liyeti» ise her zaman ve her yerde rejimi demokrasi olan toplumlar tarafından belirlenir. Bu «maliyetin» alanı ise olağan sömürüden, yoksulluktan ve güvensizlikten başlayıp savaş kurbanlarına, polis hareketlerine, askerî yardımlara v.b. kadar uzanır. Toplum bunlara dayanarak ayakta durur ve dururken de yalnızca kendi ülkesinin sınırları içindeki kurbanlara dayanmaz. İnsanların ve bazı şeylerin gelecekte daha iyi bir toplum adına feda edilmesinin başka bir olay olduğu şeklindeki görüşler hiçbir zaman «mazur görülemez». Ancak bu görüşler süregelen toplum düzeninin ayakta tutulmasının yüklediği «maliyet» i, «feda etme» olayının riskosu karşısında tartıp biçme, barışa ve kurtuluşa akıllıca bir şans tanıyan alternatifler peşinde koşma olanağı yaratır. Hiç bir rejimden kendi kendisini kuvvet zoruyla ortadan kalkmasını kolaylaştıracağı beklenemez, ama demokraside böyle bir hak halkta yerleşmiştir. (yani halkın çoğunluğunda) Düzen değiştirici bir çoğunluğun gelişmesini sağlayan yolların kapatılmaması demektir bu. Eğer bu yollar örgütlenmiş baskı ve öğretilen arınma (indoktrination) yoluyla kapatılırsa, tekrar açılması için açıkça demokratik olmayan araçlara başvurmak demektir. Bu arada ırkçı ve dinci nedenlerden saldırgan bir politika, silâhlanma, şovenizm ve bölücülüğü savunan ya da kamu hizmetlerinin, sosyal güvenliğin, sağlık bakımı v.b. yayılmasına karşı çıkan topluluk ve hareketlere söz ve toplantı özgürlüğü tanınmaz. Bunun sonucu, düşünce özgürlüğünün yeniden «inşaası», pedagoji enstitülerindeki pratik çalışmalara, öğretime yeni, katı sınırlamalar konmasını gerektirir. (Bu öğretim

ve pratik çalışmalar bütün yöntem ve kavramlarını aklı söz ve tutumun kurulu evrenine hapsedme yolunda kullanırlar - böylelikle alternatifler üzerine a priori akılcı bir tahmin yürütmeyi önlerler). Düşünce özgürlüğü insanlıkdışı duruma karşı savaşıma olayını da beraberinde getirdiği ölçüde böyle bir özgürlüğün inşası da (öldürücü «korkutma araçlarına», insanlıkdışı anormal koşullara v.b. katlanmaya hizmet eden) bilimsel araştırmaya karşı hoşgörüsüzlük getirir. Şimdi kurtarıcı ve baskıcı, insancıl ve insancıl olmayan öğretim ve pratik çalışmalar arasında kimin ayırım yapması gerektiği sorunu tartışacağım. Bu ayırımın değerler önünde salt öznel bir tercih yapma olayı değil, tamtersine akılcı bir ölçüt (kıstas) olduğunu belirtmiş bulunuyorum.

Gelişme yönünün ters çevrilmesi olayının hiç değilse eğitim alanında öğrenciler ve öğretmenler tarafından gerçekleştirilmesi düşünülürken, gerici ve baskıcı görüşlere ve hareketlere karşı sistematik biçimde hoşgörü gösterilmemesi yalnızca bir düzen değişikliğine yolaçan yoğun bir baskının sonucu olarak görülmektedir. Bu hoşgörüsüzlük, başka bir deyişle, yapılması gereken şeyi şartkoşmaktadır: Gelişme yönünün ters çevrilmesi. Gene de direniş özel durumlarda belki bunun için bir zemin hazırlayabilir. Özgürlüğün yeniden kazanılmasının düzende değiştirici karakteri en açık, yanlış hoşgörünün belki de en çok zarar yaptığı toplum boyutunda, işde ve kamu oyununda görülür. Malların plânlı olarak modasının geçirilmesi, sendikalar ve kurulu düzenin politikacıları arasında anlaşma gibi uygulamaları aldatıcı bir kamu oyunun uyutulmuş yığın-

lara yukardan zorla kabulettirmediğini, tam tersine yığınların-tüketicilerin- buna katlandığını belirtmek isterim.

Bu uygulamalar ve bunların ideolojileri açısından bir hoşgörüsüzlüğün söz konusu edilmesi gülünç olur gene de. Çünkü bunlar baskı yapan toplumun dayandığı temele aittirler. Baskı yapan toplum bu temele dayanarak kendisini ve hayati savunma noktalarını yeniler - Bunların ortadan kaldırılması ise bu toplumun etkin bir şekilde boğmağa çalıştığı devrimden başka birşey değildir.

Böyle bir toplumda hoşgörüyü tartışmak demek; zorbalık olayını, zorbalığa dayanan - dayanmayan eylem şeklindeki geleneksel ayrımı yeniden araştırmak demektir. Bu tartışma daha baştan zorbalığın sonsuza dek sürüp gitmesine hizmet eden ideolojiler tarafından sulandırılmamalıdır. Uygarlığın ileri merkezlerinde bile edimli olarak (fiilen) zorbalık hüküm sürer: Zorbalık polis tarafından, ceza evleri - akıl hastahanelerinde, ırkçı azınlıklara karşı savaşta uygulanır; «Hür Dünya» nın savunucuları tarafından geri kalmış bölgelere aktarılır. Elbette bu zorbalık yeni zorbalıkları doğurur. Ancak daha güçlü bir zorbalık karşısında bu zorbalıktan çekinmek başka şey, a priori (önsel) etik ve ruhbilimsel nedenlerle (sempatizânları korkutabilir diye) zorbalığa karşı zorbalıktan vazgeçmek başka şeydir. Zorbalığa başvurmamak normal olarak zayıflara yalnızca «vaaz edilmez» buna zorlanır da - zorbalığa başvurmak bir erdemden çok bir gerekliliktir. Ve normal olarak güçlü-

lerin çıkarlarını ciddi şekilde tehlikeye düşürmez. (Hindistan olayı bir istisna mıdır? Orada ülkenin ekonomik hayatını durduran ya da durdurmakla tehdit eden pasif direnme geniş bir alanı kapsayacak şekilde yürütülmüştür. Nicelik, niteliğe dönüşmüştür; Bu ölçüde bir pasif direnme pasif olmaktan çıkar - zorbalığa başvurmamayı biryana bırakır. Aynı şey genel grev için de söz konusudur.) Robespierre'in özgürlüğün terörü ile despotluğun terörü arasında yaptığı ayırım ve birincisini ahlâk açısından göklere çıkarması, tarihin sayılı lânetlenmiş yanılığlarından biridir. (Beyaz terör kıvılcıktan daha kanlı olsa bile.) Birbirinden farklı toplumsal düzenleri kurbanlarının sayısına göre kıyaslayıp yargılamak, insanlar tarafından «imâl edilen» korkuyu açığa vuran niceliksel bir işlem olur, (bu korku zorbalığı bir gereklilik haline getirmektedir). Tarihsel işlev açısından devrimci ve gerici zorbalık, ezenler ve ezilenler tarafından güdülen zorbalık arasında bir fark vardır. Ahlâk açısından zorbalığın her iki şekli de insanlık dışı ve berbattır - ama ne zamandan beri tarih ahlâk ölçülerine uyarak yapılmaktadır? Ezilenlerin ezenlere, yoksulların zenginlere karşı ayaklandığı dönemde ahlâk ölçülerinin uygulanmağa başlaması ortadaki zorbalığın çıkarlarına, karşı protestoyu zayıflatmakla hizmet etmek demektir.

«Sonunda anlaşılır bu: Eğer zorbalık bugünün akşamından başlamış, sömürü ve baskı dünya üzerinde hiç olmamış olsaydı, belki o zaman göklere çıkarılan zorbalıktan kaçınma olayı kavgayı durdururdu. Ama bütün rejim zorbalıktan kaçınan düşüncelere kadar bin-

lerce yıllık baskı yoluyla şartlanmışsa, o zaman pasifliğimiz yalnızca bizim de gidip baskı cephesine katılmamıza yarar.» (*)

Yanlış hoşgörü kavramı ve hoşgörünün haklı görünene haklı görülmeyen sınırları, ilerici ve gerici eğitim, devrimci ve karşı devrimci zorbalık arasındaki fark, ölçütlerin (kıstasların) geçerli olmalarını gerektirir. Bu ölçütler süregelen toplumda ortaya konan, kullanılan bütün anayasaya ve kanunlara uygun ölçütlerden «Olağanüstü hal» ya da yurttaşlık hak ve özgürlüklerinin öbür yerleşmiş tanımlamaları gibi) önce varolmak zorundadırlar; çünkü bu tür tanımlamalar özgürlük ve baskı ölçütlerini bile süregelen toplumda kullanılır ya da kullanılamaz şeklinde varsayar; bunlar genel kavramların spesifikasyonudur - doğru ve yanlış, ilerici ve gerici (çünkü bu alanda her iki kavram da eşit anlamlıdır) arasındaki politik ayırım kim tarafından, hangi ölçülere göre ortaya atılacak ve geçerliliği haklı gösterilecektir? Ben iddia ediyorum ki, sorunun cevabı demokrasi ve diktatörlük alternatifinde yatmaz. (Bu alternatif diktatörlükte bir bireyin ve gurubun etkin bir denetim altında olmaksızın kararları aşağıdan zorla alması şeklinde belirir.) Toplumunu bir bütün olarak ilgilendiren hayati kararlar demokratik demokrasilerde bile halkın etkin bir denetimi olmaksızın bir ya da birden çok guruplar tarafından kanun yoluyla ya da edimli olarak (fiilen) alınır. Eğitimcileri (yani politikacıları) kim

(*) Franz Fanon'un «Dünyanın lânetlenmişleri» adlı kitabına J.P. Santre'un yazdığı önsözden bir parça.

eğitir? şeklindeki alaycı soru demokrasi için de geçerlidir. Diktatörlüğün tek doğru alternatifi ve inkârı, (bu soru açısından) «halkın» hayat kavgasını baskıcı gerekliliklerden kurtulmuş insanlar olarak kendi rejimlerini seçen ve kendi hayatlarını kendi başlarına belirleyen bireyler haline geldiği bir toplumdur. Böyle bir toplum hiçbir yerde yoktur. Bu arada sorunu soyutlamak gerekir - tarihsel olanaklardan değil de, süregelen toplumlardaki realitelerden soyutlamak.

Doğru ve yanlış hoşgörü, ilerleme ve gerileme arasındaki ayrımın akılcı yönden ampirik zemine oturduğunu kabul ederim. İnsan özgürlüğünün reel olanakları erişilen uygarlık düzeyine göre değişir. Bu olanaklar erişilen düzeydeki maddi ve manevi kaynaklara bağlıdır ve büyük ölçüde çoğaldıkları gibi hesaplanabilirler de. İleri endüstri toplum düzeyinde bu kaynaklardan yararlanma ve sosyal ürünü hayati ihtiyaçları önplâna alarak, ağır iş ve haksızlığı asgari ölçüye indirerek dağıtmada kullanılan en akılcı yollar için gereklidir bu. Başka bir deyişle: Barış şansını çoğaltmak için süregelen kurumları, politik uygulamaları ve görüşleri hangi yönde değiştirilecekse o yönde belirlemek elimizdedir. Sözü edilen barış soğuk savaşla özdeş değildir. Tıpkı yoksulluk, baskı ve sömürüyle beslenen ihtiyaçların yerine getirilmesi gibi. Buna bağlı olarak bu şans çabuklaştıracak ya da tam karşıtını yapacak politik uygulamalar, görüşleri ve hareketleri de belirlemek elimizdedir; gericilerin baskısı ilericilerin güçlenmesinin önkoşuludur. Bütün bu ayrımları, tanımlamamaları ve toplum ile ilgili araştırmaları ele alma konusunda kimin

yeterli olduğu sorusunun mantıksal bir cevabı vardır artık: Yeteneklerini geliştiren her insan, akılcı ve özerk düşünmeyi öğrenmiş her kişi. Plâtonun eğitici diktatörlüğüne karşı verilecek cevap özgür insanın demokratik eğitici diktatörlüğüdür. John Stuart Mill'in cumhuriyet anlayışı Plato'nunkinin karşıtı değildir: liberal de aklın otoritesinin yalnızca zihinsel değil politik bir güç olmasını ister. Plâton'da akılcılık bir avuç felsefe kralının tekelinde kalmıştır; Mill'de her insanın tartışmaya ve karar vermeye hakkı vardır - ama yalnızca akıllı yaratık olarak. Toplumun total yönetim ve öğre-tiden arınma dönemine girdiği yerde akıllı yaratıkların sayısı çok azalır ve seçilen halk temsilcileri için gereksiz hale gelirler. Eğitici bir diktatörlük sorunu üzerinde duruyoruz. Sözü nü ettiğimiz şey kamu oyununun tiranlığını, sınıflı toplumda bu kamu oyunu yaratanları kırıp geçmektir.

İlerleme ve gerileme arasındaki ayrımın ampirik yönden akılcı olarak ispatlandığı, bu ayrımın hoşgörüye uygulanabileceğini ve politik nedenlerden katı bir ayrım gözetici uygulamanın haklı görülebileceğini (özgür ve eşit tartışma konusundaki liberal inancın ortadan kaldırılması) kabul edelim, ortaya çıkan sonuç olanaksızdır. İçsel mantık sayesinde gerici hareketlere karşı hoşgörünün kaldırılmasının ilerici akımlara fark gözetici hoşgörü gösterilmesinin «resmen» düzen değişikliği istemekle aynı anlama geleceğini söyledim. Tarihsel ilerleme konusunda yapılan hesaplar (günümüzde yapılan hesap kötülüğün, baskının ve yoksulluğun azaltılmasıdır) politik gücün iki şekli arasındaki iyi dü-

şünülmüş seçime gelip dayanmaktadır: Kanun çerçevesi içindeki güçlerden yana olmak (bu güçlerin kamusal eylemleri, sessiz sedasız uzlaşmaları, yetersizlikleri ile zorbalığı önlemek) ya da düzen değiştirici potansiyele sahip hareketlerden yana olmak. Ayrıca sonuncusunun açısından solun köktencilğine (radikalizmine) sağından ayrı bir «muamele tarzı» yürütülecektir. Tarihsel hesap zorbalığın bir biçimini öbürüne karşı «mazur görmeğe» akıllıca bir davranışla varacak kadar genişletilebilir mi? Ya da daha iyisi, («mazur görmenin» ah-lâksal bir yanı olduğu için) toplumsal kökenin ve zorbalık içtepisinin (yönetilen ya da yöneten sınıflardan, zenginlerden ya da yoksullardan, sağcılardan ya da solculardan çıkan) ilerleme karşısındaki (yukarda tanımlandığı biçimde) tutumunu ispata kadar giden bir tarihsel delil var mıdır?

Parçalanmış bir tarihsel geçmişe dayanan bir varsayımın ihtiyaç duyduğu bütün kısıtlamalarda ezilen sınıfların ayaklanmasından doğan zorbalık haksızlığı, kötülüğü ve şaşkınlığın sürüp gittiği tarihsel sürekliliği kısa bir an için kesermiş gibi görünür. Kısa bir an olmakla beraber özgürlük ve adaletin oyun alanını geliştirebilmek, yoksulluğun ve baskının daha iyi, daha eşit ölçüde dağıtıldığı bir toplum düzenine (bir kelimeyle: uygarlıkta bir adım atabilmek) erişebilmek için yeteri kadar patlayıcıdır. İngiliz iç savaşları, Fransız ihtilâli, Çin ve Küba devrimleri bu varsayımı gözle görülebilir, elle tutulabilir hale getirebilirler. Buna karşılık, uygarlığın yeni bir döneminin başlangıcını işaretleyen, bir toplum düzeninden öbürüne geçişteki tarihsel de-

ğişim «aşağıdan» gelen etkin bir hareket tarafından geliştirilmez, nitekim Batı'da Roma İmparatorluğunun dağılmasının yolaçtığı yıkılış dönemi, 13. yüzyıldaki tarikat ayaklanmalarının zorlaması ve 14. yüzyılda köylü-işçi isyanlarıyla uygarlığın yeni, daha yüksek bir dönemine erişiline kadar asırlarca sürmüştür. (3).

Egemen sınıfların doğurduğu tarihsel zorbalık açısından bakıldığında ilerlemeyi ispatlayacak bu tür bir tutum yokmuş gibi görünür. Bir dizi hanedanlar arası ve emperyalist savaşlar, 1919 da Almanya'da Sparta-küslerin yok edilmesi, faşizm ve nasyonal sosyalizm baskının sürekliliğini kesmemiş, tamtersine sağlamlaştırmışlar, daha çok modernize etmişlerdir. «Egemen sınıfları gözönüne alarak şunu söylerim: Yığınların desteğini harekete geçirmeyen örgütlenmiş bir zorbalık yoktur denemez; Önemli olan soru, hangi guruplar ve kurumlar adına, çıkarına bu tür bir zorbalık serbest bırakılmıştır sorusudur. Sorunun cevabının ise sonradan verilmesi şart değildir: Yukarda belirtilen tarihsel örneklerle hareketin eski düzeni güçlendirmeğe mi yoksa yerine yenisini mi koymağa yaradığı konusundaki cevap önceden verilebilir ve verilmiştir de.

Kurtarıcı hoşgörü, sağın hareketlerine karşı hoşgörüsüzlük, solunkilere karşı ise katlanma anlamına gelecektir. Bu hoşgörünün ve hoşgörüsüzlüğün alanının nereye kadar varacağı sorusuna gelince, tartışma ve propaganda kadar hareketi de, söz kadar eylemi de içine almak zorundadır. Biranda açıkseçik karşı karşıya

(3) Yakın tarihimizdeki faşizm olayı sanayi toplumuna devrim olmaksızın geçişin bir sonucudur.

kalınan «tehlikenin» geleneksel ölçütü, bütün toplumu biri «yangın» diye bağırdığında tiyatro seyircisinin içinde bulunduğu durum içinde görmektir. Oysa artık geleneksel ölçüt bu duruma uygun düşmemektedir. Sözü edilen durum heran toptan bir yıkıma (katastroph) yol açabilir. Bu yıkım yalnızca bir teknik bozukluktan değil, risikonun yanlış tahmininden ya da bir önderin düşüncesizce konuşmasından da doğabilir. Geçmişteki olaylar gözönüne alındığında faşist ve nasyonal sosyalist önderlerin konuşmaları doğrudan doğruya katliamın uvertürü idi. Propaganda ve eylem, örgüt ve örgütün insanlardan kopuşu arasındaki uzaklık azalmıştı. Ancak sözün yayılması çok geç olmadan önlenebilirdi; önderler adaylık kampanyalarını açtıklarında, demokratik hoşgörü kaldırılmış olsaydı, insanlığın Auschwitz ve bir dünya savaşından kurtulma şansı olacaktı.

Bütün faşizm sonrası dönem, «biranda açıkseçik karşıkışıya kalınan tehlike» dönemidir. Hakiki huzuru sağlamak için eylem, söz, yayın ve resimle yapılan bildirişme düzeyinde hoşgörü gösterilmemesi gerekir. Elbette söz ve toplantı özgürlüğüne konan bu tür aşırı bir yasaklama ancak toplumun bütünü aşırı tehlike içinde bulunuyorsa haklı görülebilir. Benim iddiam, toplumumuzun bu tür bir olağanüstü durum içinde bulunduğu ve bunun olağan bir durum haline gelmiş olduğudur. Çeşitli görüşler ve «felsefeler» artık barış içinde taraf-tar toplama ve akılcı nedenler göstererek inandırma yarışını sürdürememektedir: «Fikir forumu» ulusal ve bireysel çıkarların egemenliği altındaki kişiler tarafından düzenlenmekte ve sınırlanmaktadır. İdeologların «ideoloji-

nin sonu» diye ilân ettikleri bu toplumda yanlış bilinç genel bilinç halini almıştır. Rejimden başlayıp en aşâğılara, rejimin en ufak nesnelere kadar. Bu yanlış bilince karşı savaşı küçük ve yetersiz guruplara yardım edilmelidir. Varlıklarını sürdürmeleri, kötüye kullanılan özgürlüklerin ve hakların korunmasından daha önemlidir. Bu özgürlük ve haklar, azınlıktaki gurupları ezenlere kanuna uygun zorbalık yapmalarını sağlamaktadır. Bu arada şunun bilinmesi gerekir; yurttaşlık haklarının bu haklara sahip olmayanlar tarafından kullanılmasının önkoşulu, yurttaşlık haklarının bu hakların kullanılmasını engelleyenlere tanınmamasıdır. Bu dünyanın lânetlenmişlerinin kurtulmasının önkoşulu ise yalnız eski değil yeni efendilerinin de ezilmesidir.

Gerici hareketlere, daha aktif olmadan «hoşgörü tanınmaması, düşünce, söz ve görüşe karşı da hoşgürsüzlük gösterilmesi demektir. (öncelikle muhafazakârlara ve politik haklara karşı) - bu antidemokratik tasarımlar, çok yönlü hoşgörünün temelini yıkan demokratik toplumun gerçek gelişime karşılık verir. Önce hoşgörünün yeniden kurtarıcı ve insancillaştırıcı bir güç haline gelebileceği koşulları kazanmak gerekir. Eğer hoşgörü birinci plânda baskı yapan bir toplumun devamına ve korunmasına hizmet ediyorsa, muhalefetin nötralize edilmesine ve insanları başka daha iyi hayat biçimlerine karşı bağışık (muaf) kılmaya yolaçiyorsa, o zaman cinsiyet değiştirmiş demektir. Ve bu cinsiyet değişikliği bireyin zihninde, bilincinde, ihtiyaçlarında başlarsa, köleliği öğrenmeden özerk olmayan çıkarlar kendisine sahip çıkarlarsa, o zaman insancılıktan çıka-

rılmasına karşı girişilen çabalar yanlış bilincin şekil aldığı (ya da daha çok: sistematik olarak biçimlendiği) yerde başlamaktadır - ilk iş bu bilinci besleyen değerlere ve simgelere bir son vermek olmalıdır. Bu elbette sansürdür, hattâ ön sansür, ama kendini az çok gizleyen (yığınlara «nüfuz eden») sansürü açıkça kendisine hedef alan soydan! Yanlış bilincin ulusal ve yığınsal tutuma egemen olduğu yerde iş hemen hemen biranda uygulamaya dökülür: ideoloji ile gerçek, baskıcı düşünce ile baskıcı davranış, yıkıcı söz ile yıkıcı eylem arasındaki yatıştırıcı uzaklık tehlikeli bir şekilde kısalmır. Yanlış bilincin bozulması böylece dünya çapında bir kurtuluş için Arşimed'in dayanak noktasını ulaştırabilir. Elbette çok küçük noktadır bu, ama değişiklik şansı böyle küçük noktaların çoğalmasına bağlıdır.

Kurtuluş sağlayan güçler, maddesel durumundan dolayı yanlış bilinçten uzak kalan bir sosyal sınıfla aynı sepete konulamaz. Bugün bunlar umutsuzca topluma dağılmışlardır. Savaşan azınlıklar ve «tecrit edilmiş» guruplar çoğu zaman kendi yönetimlerine muhalefet halindedirler. Bütün toplumda inkâr ve düşünce için gerekli zihinsel alan yeniden kazanılmak zorundadır. Kurtuluş çabası, yöneten toplum tarafından geriye itilmesiyle «soutlaşır»; dili orwellci dilbilgisi ve mantığın boyunduruğundan kurtarma olayını kolaylaştırmaktan, gerçeği algılayan kavramları geliştirmekten öteye geçmez. Özgürlükte ilerlemenin özgürlüğün bilincinde ilerlemeyi gerektirdiği önermesi her zamankinden daha geçerli olur. Zihnin politika ve politik uygulamanın özne-nesnesi olduğu yerde zihinsel özerklik, salt düşünce çabası

bir politik eğitim sorunu (ya da daha çok: karşı eğitim) haline gelir.

Eskiden nötral, değer dışı, biçimsel olan öğrenim ve öğretim çalışmalarının şimdi kendi yerinde öz hakkını kullanarak politik olması demektir bu: bütün doğruları bilmek ve kavramak için olgutları (vakıaları) öğrenmek her türlü ilişkiden kökten (radikal) eleştiri, entellektüel düzen değişikliği demektir. İnsan yeteneklerinin ve ihtiyaçlarının engellendiği ya da saptırıldığı bir dünyada özerk bir «ters döndürülmüş dünya» ya yönelir: Baskının yerleşmiş olduğu dünyanın karşıtı ve çelişkisidir bu. Ve bu çelişki kafadan atılmamıştır, bir karışık düşünce ya da fantazi ürünü değildir, tamtersine süregelen, oluşan dünyanın mantıksal gelişimidir. Kurtuluşun baskıcı toplumun ağırlığı ile önlenmesi, bu toplum içinde bir çıkış yolu bulmanın engellenmesi ölçüsünde baskı akademik kuruma kendiliğinden girer, hem de akademik özgürlüklerin kısıtlanmasından önce! Fikire önceden ambargo konulması, ayırım gözetmemeyi öğrenmezse olutları (vakıaları) süregelen değer kalıpları içinde düzenlemeğe yatkınlaşır. Bilgilerin kazanılması ve aktarılması demek olan bilginlik olutları doğruyu bütünden temizlemeyi, ayırmayı yasaklar. Doğru esas olarak tarihin galipler tarafından yapıldığı ve onlar için yazıldığı şeklindeki dehşet verici ölçsüzlüğün tanınmasından meydana gelir: yani tarihin sürekli baskı oluşunun ölçsüzlüğü; bu baskı ise kendisi tarafından ortaya konan olutların içinde «bizzat» bulunur: böylelikle bu olutlar gerçekliklerinin kesiti ve

parçası olarak bizzat olumsuz bir şekilde değerlendirilirler. İnsanlığa karşı olan (Albigenselerle olduğu gibi) büyük haçlı seferlerini insanlık için yapılan umutsuz savaşlarla aynı sepete koymak; umutsuz savaşların karşıt tarihsel işlevini nötralize etmek, cellâtları kurbanları ile barıştırmak ve bilgi aktarımını bozmak demektir.

Böylesine aldatıcı bir tarafsızlık, galibin egemenliğinin kabulünün insanın bilincine aktarılmasına yarar. Burada da, henüz tamamen bütünlenmemiş (entegre edilmemiş) kişilerin eğitiminde, genç insanların bilincinde kurtarıcı hoşgörü için bir zemin hazırlama olanağı vardır. Eğitim, somutluk ve doğruluk kılıfına bürünmüş aldatıcı, soyut hoşgörü için bir başka örnek daha verir: Bu hoşgörü kendi kendini gerçekleştirme kararı ile birleşir. Çocuk için serbestliğin her çeşidine yüzverme eğiliminden öğrencinin kişisel sorunlarıyla psikolojik yönden sürekli olarak ilgilenmeğe kadar psikik baskının kötülüğüne karşı, insanın kendini bulması ihtiyacını öngören büyük ölçüde bir hareket görülmektedir. İnsanın kendini bulmasından önce neyin ezilmesi gerektiği sorusu çokluk atlanmaktadır. Bireyin potansiyeli başlangıçta olumsuz bir potansiyeldir, bağlı olduğu toplum potansiyelinin bir parçasıdır: Saldırganlığın, suçluluk duygusunun, bilgisizliğin, duygusal önyargının, kötülüğün (ki bunlar yaşama içgüdüsünü yıpratırlar) bir parçası! İnsanın kendisiyle özdeşleşmesi bu potansiyelin (birey için zararlı) dolaysız gerçekleşmesinden daha ağır basıyorsa, bu zorbalık, yüceltme, bilinçli değiştirim gerektirir. Bu süreç her basamağında (inandırıcı somutluğunu burada açığa vuran gülünçleştiril-

miş kavramları kullanmak için) inkârın inkârını, dolaysızın aracılığını içine alır. Özdeşliğin ise bu süreçten aşağı kalır yeri yoktur. «Yabancılaşma», özdeşliğin temel ve sürekli ögesi (unsuru), öznenin nesnel yüzüdür - bugün tanıtıldığı gibi bir hastalık, bir ruhbilimsel durum değildir. Freud ilerici ve gerici, kurtarıcı ve yıkıcı baskı arasındaki farkı bütünüyle biliyordu. Kendi kendine gerçekleştirme reklâmı her ikisinin de ortadan kaldırılmasını ister, yaşamı baskı yapan bir toplumda (gene bir Hegelci termin kullanmak için) kötü olan dolaysızlık içinde ister. Bireyi içinde «kendi kendisini bulabileceği» bir boyuttan (bütün yaşamın çekirdeğini meydana getiren politik yaşamdan) ayırır. Bunun yerine toplumun gerçek baskı makinalarını tümüyle eldeğmemiş bırakan yönlerde nonkonformizmi, zincirleri kopartma olayını cesaretlendirir. Oysa bu yönler, özel ve kişisel olmayı aştığı için gerçek olan muhalefetin yerine yatıştırılmalarla özel ve kişisel bir isyan koyarak bu makinaları güçlendirirler. Kendi kendini gerçekleştirmenin bu çeşidiyle ilerleyen alçaltma, zihnin gücünü ve gerekliliğini, mutsuz bilincin katalatik (*) gücünü zayıflatma açısından «bizzat» baskıcıdır - bu mutsuz bilinç, burumdan (frustration) bir arketipik, kişisel kuruluş - ergeç yöneten düzenin «her yerde hazır ve nazır» akılcılığına boyun eğecek alt ben'in umutsuzca dirilişi ile «mest olmaz», tam tersine bütünü korkusunu

(*) Bazı cisimlerin kendileri hiçbir değişmeye uğramadan başka cisimlerin bileşmeleri üzerine yaptığı etki niteliğinde. Ç.N.

en özel bozuklukta bilip tanır ve kendisini bu bilgi içinde gerçekleştirir.

Ekonomik ve politik liberalizmin temelini gömen ileri demokratik toplumlardaki değişikliklerin nasıl hoşgörünün liberal işlemini de değiştirdiğini göstermeğe çalıştım. Liberal çağın büyük kazanılmış hakkı olan hoşgörü, hâlâ temsil edilmekte, (güçlü sınırlamalarla) uygulanmaktadır. Aynı anda ekonomik ve politik süreç egemen çıkarlarla bağdaşmış çokyanlı ve etkin bir yönetime bağımlı kılınmaktadır. Bunun sonucu biryanda ekonomik ve politik yapı bir yanda silâh bırakışmanın teori ve pratiği arasında nesnel bir çelişki doğmaktadır. Değiştirilen sosyal yapıda hoşgörünün etkinliğine karşı çıkan muhalif hareketlere karşı zayıflatma, tutucu ve gerici güçlere karşı ise güçlendirme eğilimi görülmektedir. Hoşgörünün eşitliği soyut, sahte bir hale gelmektedir. Karşı çıkan güçlerin toplumda edimli olarak (fiilen) yıkılışları ile muhalefet küçük ve sık sık birbirleriyle çatışan gruplar halinde parçalanmaktadır. Bu muhalefet gurupları toplumun hiyerarşik yapısının kendilerini yerleştirdiği dar sınırlar içinde hoşgörülürler. Ve güçsüzdürler, çünkü bu sınırlar içinde yerleşip kalırlar. Ancak bu sınırlar içindeki hoşgörü aldatıcıdır, herkesi aynı şekilde ayarlama olayını harekete geçirir. Niteliksel bir değişmeye nerdeyse kapılarını kapatmış, herkesin aynı şekilde ayarlandığı bir toplumun sağlam temelleri üzerinde hoşgörü böyle bir değişikliği hızlandırmak şöyle dursun önlemeye yarar.

Öncelikle bu koşullar bu tür hoşgörünün eleştiri-

sini soyut ve akademik yapar, hoşgörünün kurtarıcı işlevini yenilemek için sağcılara gösterilen hoşgörü ile solculara gösterilen arasındaki dengenin yeniden kurulması hakkındaki önerme gerçekçi olmayan bir düşünce işlevi olarak görülür. Elbette bu tür bir değişiklik, düzen değişikliğine kadar varan «bir direnme hakkının» yerleşmesi ile eşanlamlıdır. Halkın çoğunluğu tarafından seçilmiş kanuna uygun bir yönetime karşı herhangi bir gurubun ya da bireyin bu tür bir hakkı yoktur ve zaten böyle bir hak da olamaz. Ancak ben ezilen, yeniye uğratılmış azınlıkların kanun çerçevesindekiler yetersiz görüldüklerinde kanun dışı yollara başvurmaları için «doğal bir direnme hakkına» sahip olduklarına inanıyorum. Kanun ve düzen her zaman ve her yerde kurulu hiyerarşinin koruyucularının kanun ve düzenidir; Kanun ve düzenin mutlak otoritesine bu kanun ve düzen altında acı çekenlere, (kişisel çıkar, kişisel intikam için, değil insan olmak istedikleri için) savaşımlara karşı harekete geçmesi için çağrıda bulunmak saçmadır. Onlar için resmi kuruluşların, polisin ve kendi vicdanlarının dışında başka bir yargıç yoktur. Zorbalığa başvurduklarında zorbalık zincirine yeni bir halka eklemeler, tam tersine yerleşmiş zorbalığı kırarlar. Saldırıya uğrayacaklardır, bunun risikosunu bilirler. Eğer bu risikoyu göze almada kararlı iseler, bir «üçüncü şahsın», hele hele eğitimcilerin ve aydınların kendilerine bu işten vazgeçmeleri konusunda «vaaz vermeğe» hiç hakları yoktur.

Çeviren : Tanju AKERSON